

Kérdések

A két világháború közötti Magyarország kutatásáról

A két világháború közötti Magyarország történetének kutatásában, a szakszerű kutatás megszervezésében Ránki Györgynek kiemelkedő szerepe volt. A két világháború közötti politikai pártok történetének rendszeres feltárása életében sok évig vonzotta. A Kossuth Könyvkiadó gondozásában ez évben jelenik meg 55 ív terjedelemben a Politikai pártok programjai Magyarországon 1919–1945 című kötet a Politikai pártok programjai 1867 után című 3 kötetes kiadványsorozat részeként. Alábbiakban e kötet előszavát adjuk közre.

Az eddigi történetírói munkákat sok szempontból osztályozhatjuk. Az egyik, talán kétségtelenül a legdöntőbb osztályozási szempont: vajon a mű a feldolgozandó kor történelmét a mai (a megírás korabeli) állapotokhoz viszonyítja vagy pedig az azt megelőzőhöz. A kiindulópont megválaszolása sok mindent meghatároz a történetírói értékelésben. A „forradalmi”, a múlttal minden téren szakítani kívánó politikai ideológia természetesen arra irányította a társadalom figyelmét: mi az, amiben a „forradalmi jelen” alapjaiban eltér a múlttól. A 20. század radikális ideológiái – mind a szélsőjobb, mind a szélsőbal – bevallottan tekintettek így a múltra. A „konzervatív” politikai ideológia, ha a múltról beszélt, akkor az emberi történelemben a szervességet hangsúlyozta, a jelenbe átvezető és továbbélő szálak fontosságát. Míg a forradalmi a „tagadás”, a konzervatív a „folyamatosság” mezejének tekintette a történelmet. Külön tanulmányozandó kérdés: mindkét irányzat mennyi, a politikai cselekvés valóban fontos és valós elemét egyesíti látásmódjában? Vajon az, aki tagad, valóban tagad-e mindent és a másik valóban folyamatosnak fogad-e el mindent?

A szaktörténetírás első számú követelménye, hogy kiindulópontja a történeti feldolgozandó, a megélőző korszakhoz való viszonyítás legyen. Amikor a szovjet politikai rendszeren belül a szaktudomány igyekezett a maga szakmai autonómiáját megteremteni, felülvizsgálni, a történetírás és politika viszonyának sztalíni modelljét mindegyre ez az igény hajtotta: megmenteni a történettudomány számára a történetiség alapkövetelményét. Azért is került szembe a szaktudományos felfogás történet szemléletileg a proletárdiktatúra törté-

nettudományos konstrukciójával, mert nem fogadta el, hogy a történész szakma eszközeivel beálljon a „tagadás-tudomány”-ának hadállásába. S ezzel szükségszerűen szembe került a proletárdiktatúra tudománymodelljével is, ahol a szakmai értékítéletek szükségszerűen egy naprakészen zárt politikai-ideológiai rendszerhez igazodtak.

Az „anti-korszak”

Miért érezzük szükségesnek mindezt előrebocsátani, amikor az ún. Horthy-korszakról szólunk? Azért, mert a két világháború közötti Magyarország története a magyar politikai ideológiában majd negyven esztendőn át az „anti-korszak” volt. Szerves alkotóeleme annak a forradalmi politikai ideológiának, amelyik a maga jelen programját az előző antiteziseként kívánta árulni és eladni. Kutatásra vár még annak feltárása, hogy a Horthy-korszak e beállításának melyek voltak az eredői? Hogyan kezdődött 1945-ben? Tény, a fasizmus leverése után egy új, demokratikus Magyarország igyekezett megszabadulni reakciós örökségétől. Az is tény: az új pártpolitikai erők rögvest aszerint ecsetelték sötétebb vagy lágyabb színekkel egyes osztályok, intézmények szerepét az 1945-höz vezető bukásban, hogy ők kikre is számítottak 1945 után, jelenükben a túlélők közül. A régi, nem fasiszta konzervatív liberális közép- és középrétegek elemeire ugyanígy jellemző volt ez a gondolkodásmód, mint az új baloldali radikális parasztpártiakra vagy a kommunistákra. (Ismeretes, hogy ez utóbbinál következett be talán a legnagyobb tudathasadás, hiszen az embertoborzás igyekezetében, illetve a munkássághoz való mindenáron közeledésben még a volt kisfasisztáknak is megbocsátottak történelmileg. A pártok között az MKP vezetésében legnagyobb számmal képviselt zsidóság így került a párton belül egy asztalhoz a hazai gyilkos antiszemitizmus politikai maradványaival.)

És hogyan alakult ki a Horthy-korszak immáron „proletárdiktatúrá” megméretése 1949 után, amikor az 1919–1945 közötti történelem értékmérője az 1919. évi proletárdiktatúra lett? Akkor, amikor a nemzeti történelem kettéhasadni látszott pozitív és negatív hagyományokra. A pozitív hagyományokat a mindenkor uralkodó rendszer elleni küzdelmek jelentették. (Az 1960-as évektől – az aktuális politikai reform idején – „beengedve” e hagyományvilágba a történelem pozitív hősei közé a társadalmi reformereket.) E rendszer elleni küzdelmek csúcsai az osztályharcos forradalmak voltak, legpozitívabb értékelést természetesen a proletárforradalmak kaptak. Ennek végső fázisa – nyugodtan mondhatjuk: csúcsa – az 1948 után megvalósuló proletárállam, azaz az akkori jelen. A negatív hagyományokat a mindenkor uralkodó osztályokhoz köthető történelmi tettek képezték. És a negatív csúcs az 1918/1919-es forradalmak után következő „ellenforradalmi korszak” volt. Melléjük sorakoztatták az 1949 után külföldre szo-

rult vagy itthon megbúvó volt „osztályellenség” maradványait. (Az 1960-as évektől a középosztályok, illetve a kispolgárság bizonyos rehabilitációjával.)

Nem véletlen, hogy a történettudományon belüli reformgondolkodás egyik tárgya az 1960-as évektől kezdődően éppen a Horthy-korszak „újraértékelése” volt. Újraértékelése a történelemhez közelítésnek is. Ami a szaktudományos gondolkodásban így jelentkezik: immáron forrásszerűen kutatni a korszak történetét. Részletes elemzések tárgya lehet még az, hogy a reformgondolkodás mennyire és milyen kérdésekben feszítette fel azt a politikai pecsétet, amelyet az 1945 utáni „számonkérő” hangulat, illetve az 1949 utáni „antivilág” effektus nyomott a Horthy-rendszer történetére.

A történetírói gondolkodás nem utolsósorban a kérdezés művésze. Mai fiatal tanítványainkat – egyetemi szemináriumokon, doktori disszertációk megbeszéléseken – segíteni kell kérdésállítással. Azért, hogy meghaladják az előző kollégák korábbi munkáit. Mindenekelőtt a mi saját munkáinkat.

Kérdések tucatjai sorakoznak céduláinkon. Kérdések, amelyek az 50 ívet meghaladó forráskiadvány, a két háború közötti pártprogramok iratbevezetőinek megírása, a 10 ívet meghaladó jegyzetek készítése közben keletkeztek. Megbocsátja a kedves Olvasó, ha kiszabadulva a filológiai részletezés fáradtságos örömeiből, néhányat e kérdések közül inkább csak az elgondolkodás serkentéseként, most előrebocsátunk.

Európa és Magyarország

Első kérdés: mennyire helyezi el történetírásunk a Horthy-korabeli Magyarország történetét az európai társadalmi változások sorában 1918 után? Hogyan is állunk az annyit emlegetett, de kevésbé művelt összehasonlító történeti szemlélettel?

Ránki György és Ormos Mária (Incze Miklóssal), majd Berend T. Iván munkái ismeretesen szép eredményeket jeleznek. Elsősorban az 1930-as évekre, azaz a fasizmus korára.

De: kevésbé tudunk választ adni arra a kérdésre, hol állnak a magyarországi politikai-államtörténeti változások az 1918–1932 közötti világban? Közép- és Kelet-Európa szinte egészének államrendszere meginog a világháború után. Németországban a császárságot alkotmányos köztársaság váltja fel (az ún. weimari köztársaság), parlamenti demokráciával. De mi történik a Monarchia területén létrejött kis államokban? Azok összehasonlító államtörténete hiányzik. A Monarchia nyugati területének államrendezkedése hasonló lesz Németországhoz. Ausztriában és Csehországban (pontosabban Csehszlovákiában) polgári demokrácia. Ausztriában a parlamentben már 1906 óta jelen van a szociáldemokrácia, a szervezett munkásság pártja, 1918 után pedig mind Ausztriában, mind Csehországban nagy befolyásra tesz szert. Kétségtelenül nagy előrelépés a poli-

tikai rendszerek fejlődésében: a társadalom mind szélesebb rétegei nyomulnak be a politikai nyilvánosságba és képesek egymással konszenzust, működő gazdasági politikai egységet (államot) képezni. (A mai – 1989 végéig irunk – Magyarország politikai erői nem becsülik eléggé ezt a konszenzust teremtő készséget.)

A délkelet-európai térségben a társadalmi szerkezet évszázados hagyományai egészen mások. És más irányú lesz e társadalmakban a fejlődés is. Jugoszláviában királyság, a monarchiákhoz tartozó konzervatív társadalmi szerkezettel, a modern parlamenti demokrácia minimális alapelemeivel. A korábbi Horvátország–Szlavónia polgárosultabb életkereteihez képest a most szerb fennhatóságú három-egy királyság egészében elmaradottabb államszerkezet. – Románia a maga királyságával, féllaktmányos monarchiájával vajon mennyire hoz előrelépést területének korábbi állam-szerveződései–társadalmi rendjeivel szemben? (Benne az ország új tartományával, az 1918 előtt gyors polgárosulást megért Erdéllyel?) És hol van ebben az összehasonlításban Magyarország? És vajon nem téved az európai történetírás, amikor a nyugati formákat kéri számon a keleti fejlődési egységeken? (Államok, társadalmak történetén?) Szerintünk igen. De nem téved, ha a terület előző társadalmi-politikai szerkezetéhez viszonyít és így mérlegel.

Magyarország

1918, a középosztályok és a munkásság forradalmi után a konszolidálódó politikai rendszer beemeli a politikába a szervezett munkásság pártját, a szociáldemokrata pártot. Az egész társadalomra kiterjedő, a korábbihoz képest jelentősen kiterjesztett választójog révén. Mellette első pillanatra döntő erőként, majd ellenzékbe szorulva megjelenik a parlamentben a parasztság tehetős, politikailag, műveltségben gyorsan – egyik generációról a másikra – emelkedő rétege, a kiszagda társadalom. (Ennek előtörténete, a századforduló és századelő kiszagda-története nem feltárt. Talán azért sem, mert „kiszagdapárti” történészeink túlságosan pártpolitika-történészek?)

Az államforma alkotmányos monarchia (amely önmagában még nem döntő ismérve egy politikai rendszernek – lásd Angliát), király nélkül. Ha 1918 októberére, illetve 1919 márciusára a viszonyítási alap, akkor természetesen ez a politikai rendszer nem más, mint drasztikus konzervatív visszalépés a forradalmakhoz képest. Ha viszont az 1918 előtti politikai rendszerhez mérjük, akkor óriási előrelépés.

A Horthy-korszakról beszélve, írva, sokan mondják, bizonyítják, bizonyítjuk: a századelő Magyarországa fejlettebb volt. De miért feledkezünk el: amikor a dualista Magyarország politikai struktúrájáról, a századelő politikai struktúrájáról beszélünk, összehasonlítva az 1919–45 közötti korszakkal: a századelő Magyarországon az arisztokrácia, mint konzerváló társadalmi

erő, mennyire jelen volt. Nemcsak a pártpolitikában, de a közéletben, magatartásformák befolyásolásában, meghatározásában. És ez az arisztokrácia éppen az a konzervatív erő majd az 1920-as években, amelyik védi pozícióit a feltörekvő új középosztályokkal (tisztviselő, paraszti, kisvállalkozói) szemben. (Egészen más kérdés, hogy a fasizmus idején hogyan rendeződnek át ezek az erők: az 1918–1932 között feltörekvő, és helyüket a politikai színpadon elfoglaló középrétegek, a parasztság bizonyos rétegei részesei lesznek a jobboldali radikális mozgalmaknak, míg a társadalmilag konzervatív arisztokrácia távol tartja magát a fasizmustól.)

Mérce: a társadalom

Második kérdés: mit tud történetírásunk az Olvasó kezébe adni a közép-európai politikai rendszerek változásainak társadalmi alapjairól? Keveset.

Szabaduljunk meg a forradalom-központú történetnézet rabságából. Gondoljuk végig nem csak azt, mi teszi lehetővé a rövid forradalmi periódusok kitéréseit és gyors, az utókor előtt mutatós, tűnő radikális változtatásait. De keressünk magyarázatot arra is, miért és hogyan mozognak együtt a társadalom termelési, technikai, majd társadalmi-politikai és intézményi szervezetei is. Mi teszi lehetővé, vajon nem éppen ezek a társadalom mélyén lassan, de szívósan végbemenő változások azt, hogy a betegség a felszínre törjön a forradalom radikalizmusának képében? Épp ezek a mélyben játszódó változások – és azok hatalmi visszafojtása – teszik elkerülhetetlenné a forradalmi kitéréseket. (Hány ezer folyóméternyi könyvet termelt ki a modern, intézményeire – folyóirataira, titkárságaira, tanszékeire – büszke társadalomtudomány! S közben – lásd a szovjet marxizmus csődjét az 1930–1988 közötti periódusban – a százmilliárdok, amit a társadalom rájuk fordított, értelmükben mennyire megkérdőjelezhetők!)

Monográfiák fogják még feltehetően vitatni: mi az újkori társadalmi fejlődés motorja. Mi most csak vázlatosan utalunk – egy más helyen részletesebben kifejtett – elképzelésünk vázlatára, kérdésállításaira.

Szerintünk a társadalmi fejlődés iránya az európai társadalmak történetében a közösségi élet tudatosodásának szélesedése. Azaz: a társadalom minél szélesebb csoportjai vesznek részt a közösség dolgainak – így a maguk dolgai – intézésében. De mi határozza meg azt, hogy az adott társadalom milyen széles körei lehetnek aktív alkotói a maguk életének? Egyszerűen a szándék? Az, hogy a „kizsákmányolók”, mint rossz emberek, rátelepednek a társadalomra és kisajátítják a maguk számára a társadalomszervező szerepet? Vagyis – s ez már a proletárdiktatúra marxizmus tanításának végiggondolásából fakad – egyszerűen osztályharcos csaták függvénye, hogy hányan, milyen széles rétegek vesznek részt a társadalom szervező-irányító szférájában? Nem, az uralkodó osztályok

nem „kinevezik magukat” uralkodó osztályoknak – irtuk sok évvel ezelőtt –, hanem a kiválasztódás módja, a kiválasztottak létszáma (eltartottsága) nagyon is függvénye annak a termelési-technikai színvonalnak, amelynek keretében irányító és irányított társadalmi elemek élnek, élhetnek. A társadalom politikai-szerkezeti fejlődése a termelés-technikai szint fejlődése is. A közösség mind szélesebb körei válnak „alkalmassá” önmaguk irányítására (szabadul fel idejük, hogy törődjenek dolgaikkal stb.). Az arisztokrácia szűk rétegét így szorítja ki a polgári középosztály a 18–20. században. És így jelenik meg a társadalom addig „alullevő” része, a parasztság és munkásság a 20. században, hogy szintén helyet kérjen a politikai – azaz a közösség-irányító – apparátusokban. (Parlament, párt, egyesületek, etc.) Ebből a szempontból tekintve, a két világháború közötti korszak sajátos helyet foglal el a magyar történelemben. Kiszélesíti a „politikába” bevontak körét ahhoz képest, amit a századelő Magyarországa jelentett. Nagy előrelépést jelent tehát a korábbi magyar állapotokhoz viszonyítva. (Figyeljünk fel a politikai pártok társadalmi programadásaira!) Ugyanakkor visszalépést jelent 1918 őszének demokratikus „rezonájához” képest. Jelenti ez azt is, hogy az őszirózsás forradalom szélesebbre tárta a politikai demokrácia kapuit, mint amire a társadalom „fel volt készülve”?

És ezek után már záporoznak a kérdések. Vajon mennyit tudunk arról, hogy Európa száz esztendejének történetében milyen társadalmi robbanások mentek végbe? Hogy a modern termelési és államigazgatási szakapparátusok (termelés, igazgatás, tömeges oktatás, kultúra stb.) kiépülése miként vonta magával egy modern értelmiségi – tisztviselő középosztály kialakulását? S hogy az 1880–1920-as évek története Európában – így Magyarországon is – mennyire fonódik össze ennek a rétegnek politikai törekvéseivel. Ők azok, akik polgári öntudattal az arisztokrácia többéves politikai vezető szerepét megkérdőjelezték. Az ő hivatkozási alapjuk: a társadalom modern szféráinak működtetését végzik. Készségük: felkészültségük az üzleti vagy igazgatási funkcióik ellátására. Ez magyarázza e rétegek részvételét Közép-Európa térségében, az I. világháborút követő társadalmi-politikai harcokban.

De mennyit tudunk a harcok összehasonlító történetéről? Arról, hogy a forradalmi mozgalmakra válaszként, miként alakul ki a „konzervatív reform” politikai receptje? S hogy e konzervatív reform milyen súllyal kap helyet? Németországban (a weimari köztársaság rendszerében) vagy részben a Csehszlovák Köztársaságban, majd Magyarországon az 1920-as évek történetében. A konzervatív reform célja: a feudális monarchiák uralkodó rendszerének megváltoztatása. De a régi monarchisztikus uralmi formák feltárása közben elutasítja a szocialista megoldásokat, vagyis a demokráciát a legszélesebb társadalmi

rétegekre is kiterjeszteni óhajtó politikai irányzatot. Nézzük csak ilyen szemmel az 1920-as évek magyarországi pártprogramjait. Mennyire ott bujkál a polgári középosztálybeliség a többségre jutó párt közlekedéseiben? De: mit tudunk arról, hogy a középosztályok származásuktól, velleitől függően mennyire hordozták magukon a régi hűbéri rend ismérveit? Mint ahogyan a magyar középosztályok – nemcsak politikai törekvéseikben, de viselkedéseikben, felfogásukban – erősen magukon hordozták.

De mennyit tudunk a század másik nagy társadalmi modernizációs törekvéseinek hullámairól, a paraszti-munkás rétegek benyomulása keltette politikai hullámokról? Inkább csak a hullahegyeket látjuk, amelyeket a két szociális radikalizmust hirdető irányzat, a fasizmus és a szovjet kommunizmus termelt a maguk erőszakos társadalmi rendszerváltása révén. De látjuk-e, hogy a radikális mozgalmak, az alulról jöttek szociális vagy a perifériára szorult középosztálybeliek elégedetlenségét megfogalmazva mennyire a valós, lefojtott indulatok megfogalmazói is voltak? Figyeljük csak az 1930-as évek kommunista és szélsőjobb programadásainak szövegeit! Mi tartotta távol történetírásunkat e kérdéscsoporttól?...

Mennyiben hanyatlás?

Harmadik kérdés: hogyan gondolkodik társadalmunk a hanyatlásról?

Mi, kutató, tanulmányokat író történészek, szinte már nosztalgikusan mutatjuk be a századelő Magyarországot. Kiemeljük, különösen a sorok írója is, a térség szabad munkavállalást, gazdagodást biztosító rendszerének előnyeit. Előnyeit a dolgozó, a munkavállaló társadalom szempontjából. Kiemeljük azt is, hogy milyen szabadon áramlott a tőke Nyugat-Európából hozzánk, „kelet”-re. Nagypánk egyszerű csemperakó, burkoló munkás, szabadon vállalt munkát az Adriától Kassáig, Brassóig. És sorolhatnánk tovább a dolgozó társadalom „előnyeit” a korábbi államrendszerben. (Nem elhallgatva természetesen mindazt, amit a nyugati kapitalizmus hozott számukra ugyanebben a korszakban: a városi szegénység keletkezését, a járványokat, az éhbéért dolgozókat. De ezek emlegetése most ismét nem „divat” történetírásunkban...) Miért és mennyiben hanyatlás, ha igaz, Magyarország története 1919–1945 között az előző periódushoz képest? (Nem szólva most arról, hogy az 1945–1989 közötti korszak valóban olyan mérvű emelkedés az 1919–1945 közötti időhöz képest? Lehet...)

De ha elfogadjuk a tételt az 1919 utáni hanyatlásról, bizonyítottak-e megbízható számítások szintjén, hogy az 1919 utáni „hanyatlás” minek a következménye? Talán kevésbé a forradalmakra reakcióként kialakuló ellenforradalom eredménye, mint inkább a „trianoni Magyarország”, a Monarchia és ezzel a történeti Magyarország felbomlásának terméke. Sőt! Vélgig-

gondoltuk-e – ismét összehasonlításra hivatkozunk –, hogy a volt Monarchia területén létrejött államalakulatok milyen előrelépést mutatnak, hoztak-e a területükön élő társadalmak életében változást 1919 után? Sőt! Ma, 1989-ben 70 év után feltehetjük a kérdést: vajon az a szociális nyomorúság – és kérdeztük ezt már évekkel ezelőtt is –, amely 1919 után Közép-Európa térségére köszöntött, nem annak a kisállamiságnak a velejárója, amelyet a versailles-i békeszerződések hoztak a térségre? Háborús mezőkön győzteseknek éppúgy, mint veszteseknek. Gondoljunk egyszer végig: a gazdaságilag előnyös nagytér-gazdálkodást felváltotta az ún. nemzeti-állami piacok széttagozottsága. A nemzeti-állami piac, amely meggátolta a munkaerő, a tőke évszázados szabad áramlását! Vajon amikor a Horthy-rendszer „hanyatló” voltáról beszélünk, nem kellene-e jobban az ideológus tényező (1945 utáni aktuálpolitikai megfontolások) helyett ezekre a termelési-munkaerőpiacbeli problémákra figyelni? Figyeljünk csak a pártok programjaiban a gazdasági hirdetésekre!

Többpárt = demokrácia?

Negyedik kérdésünk: a különböző pártrendszerekről.

Mielőtt e kérdésünket előrebocsátanánk, szabadkoznunk kell. Személyes kérdésekben. Mindig hangsúlyoztuk a többpártrendszer előnyeit a pártállam diktatórikus rendszerével szemben. De mindig hozzá is tettük: ne legyenek illúzióink: a többpártrendszer önmagában még nem politikai demokrácia. Különösen nem akkor, amikor a pártok a régi – 19. századi – formákban szerveződnek újjá. Céljaikat, formáikat tekintve egyaránt.

A Horthy-rendszerben többpártrendszer állt fenn. Aki e kötetet tanulmányozza, láthatja: az egy valós többpártrendszer volt. Mégis, ki beszélne demokráciáról...

És itt jönnek saját, történész korlátaink is... A jelen, 1989 nyarának álláspontja fékezni talán értékítéletünket? Még akkor is, ha első három kérdésünk, évekkel korábban, 1986-ban megfogalmazódott? S talán a korábban megfogalmazott fenntartások az adminisztratív pártokba tömörülés értelméről befolyásolják értékítéletünket általában. Mint ahogy azt is meg kell mondanunk, ha pártprogramokról van szó: mi a politikai szerveződések mércéjén másként mérünk a 20. század végén. Szerintünk a politika tartalma változott meg. S ezt többször megírtuk: környezetpusztulás, szocialitás, atomhalál veszélye stb. képezi a társadalom sarkosodási pontjait. Ehhez képest az európai hagyományos, klubokból kinövő pártpolitika – a „nekem jogom van, hogy a fehérre azt mondjam, fekete” demokráciájával – meghaladott politizálási foknak tűnik...

Ennyit a viszonyításokról...

*

Végül a kötet születéséről.

1973-ban járt a Történettudományi In-

tézetben D. Fricke (NDK) professzor, akit e sorok szerzője még 1964-ből ismert. Annak idején meglátogatva, mint fiatal kutató, beavatta készülő művébe, a német politikai pártok lexikonának munkálataiba. 1973-ban előadást tartott időközben elkészült és megjelent kézikönyvről. A pártok programjain kívül adataik (tagjaik, létszámuk feldolgozásával) szerepelnek a kötetben. Az erről szóló előadást követően alakult a Történettudományi Intézetben egy kis csoport azzal a céllal, hogy a magyarországi pártokra is elvégezze ezt a kutatást. (Ránki György, e sorok írójának felejtetlen barátja volt az iniciálója e kutatásoknak, tagjai voltak Szabó Dániel, Boross Zsuzsa.) E sorok szerzője kiindulásban nem értett egyet barátjával és mesterével, mondván: a magyarországi pártoknak nincs olyan emléktárájuk, hogy a szociológiai vizsgálat elvégezhető volna. A kutatásból néhány párt-szociológiai tanulmány sarjadt ki, megismertette a magyar közönséget a francia, angolszász kutatások módszertani törekvéseivel. 1977-ben azonban kudarcba fulladtak a munkák a forrásnehézségek miatt (nálunk nincsenek névsorok, taglétszámok stb.).

Ekkor tértünk vissza eredeti javaslatunkhoz: fel kell kutatni és közre kell adni egyszerűen a pártok programjait. Ez jegyzetelve önmagában megfelelő forráskiadványt képezhet. Ránki elfogadta érvelésünket. A Kossuth Kiadóval tárgyalásokat folytattunk: Ránki egyik tanítványát (Szabó Éva) kérte fel mint segítséget, a pártprogramok felderítéséhez. Közös munkánk eredményeként rajzolódott ki egy kötet közös (Ránki-Glatz) szerkesztésben. Ránki közben Amerikába, e sorok szerzője pedig szintén külföldi ösztöndíjra távozott.

Ezek után az ELTE Új- és Legújabb kori Tanszéke karolta fel a kiadás gondolatát, Pölöskei Ferenc vezetésével. Az általa vezetett munkaközösség mind az ELTE, mind a Történettudományi Intézet, mind más kutatók részvételével a programanyagot összegyűjtötte, sokan közülük jegyzetanyagot is készítettek.

1985-ben (!) merült fel ismét a gondolat: a többpártrendszer elkerülhetetlen, beköszöntése – mondtuk mi – szükségessé teszi a magyar politikai pártok 1867–1985 közötti programjainak kiadását. Mintegy a többpártrendszer hagyományainak feltárását is Magyarországon. Így fogalmazódott meg egy háromkötetes sorozat terve: 1867–1918 (Mérei Gyula úttörő, 1937. évi munkájának jegyzetelt, bővített kiadását elkészíteni) után az 1919–1944. évi anyagot, majd az 1945–1956. évi pártprogramokat sajtó alá rendezni. A forráskiadás szabályainak megfelelően regesztákkal, jegyzetekkel ellátva. Egyik tanítványommal végeztük a jegyzetelés fáradságos – bizonyára hibáktól sem mentes, de a Horthy-korszak tényanyagát elének táró – összeállítását. Szándék e kötet elkészítése arra is, hogy tényszerűen lássuk végre 20. századbeli történelmünket.

GLATZ FERENC